

Nr. 2013-1-12
Rīgā, 2013.gada 26.martā*Par rīcībspējas atņemšanu un ierobežošanu***Godātais Ē.Kalnmeiera kungs!**

Biedrība „Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”” (turpmāk – RC „ZELDA”) ir dibināta 2007.gadā ar mērķi veicināt cilvēku ar garīgiem traucējumiem tiesību ievērošanu un interešu aizstāvību. RC „ZELDA” savu mērķi īsteno pārstāvot personu ar garīgiem traucējumiem intereses valsts un pašvaldību institūcijās, sniedzot juridisko palīdzību, kā arī veicot pētījumus.

2010.gada 28.decembrī Satversmes tiesa pasludināja spriedumu RC „ZELDA” klientes J.F. lietā Nr. 2010-38-01 „Par Civillikuma 358.panta un 364.panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam” ar kuru atzina tajā laikā spēkā esošo rīcībspējas atņemšanas un atjaunošanas kārtību par neatbilstošu Satversmes 96.pantam. Latvijas Republikas Saeimai tika uzdots līdz 2012.gada 1.janvārim izstrādāt un pieņemt tādus grozījumus, kas saskanētu ar prasībām, kas izriet no Latvijas Republikas Satversmes 96.panta.

2011.gada 15.novembrī Tieslietu ministrija iesniedza grozījumus Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā, bet līdz 2012.gada 1.janvārim tie netika pieņemti. Tā rezultātā izveidojās periods, kurā nebija nekāda tiesiskā regulējuma, proti, nebija iespējams personu atzīt par rīcībnespējīgu vai rīcībspējīgu. Lai novērstu likuma robu, 2012.gada 13.februārī stājās spēkā grozījumi likumā „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Saskaņā ar šo regulējumu personai nevarēja atņemt rīcībspēju, bet bija iespējams ārkārtas gadījumos nodibināt pagaidu aizgādību. Regulējums bija spēkā līdz 2012.gada 31.decembrim.

2013.gada 1.janvārī stājās spēkā grozījumi Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā ar kuriem ieviesa jaunu rīcībspējas tiesisko regulējumu, paredzot, ka:

- noteiktos gadījumos personai var nodibināt pagaidu aizgādību, neierobežojot personas rīcībspēju;
- iespējams noteikt personai rīcībspējas ierobežojumus attiecībā uz mantiskiem jautājumiem, vienlaikus paredzot, ka personisko nemantisko tiesību ierobežojumi nav pieļaujami.

Grozījumu izstrādāšanas laikā un to izskatīšanā Latvijas Republikas Saeimā tika noraidīta iespēja personai pilnībā atņemt rīcībspēju, uzskatot, ka šāda prakse būtu neatbilstoša Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam un ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12.pantam (vienlīdzīga tiesībspējas atzīšana).

Tādējādi rīcībspējas institūta reformā skaidri iezīmējas trīs periodi:

- 1) no 2012.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 12.februārim – nepastāvēja nekāds regulējums par rīcībspējas atņemšanu un atjaunošanu;
- 2) no 2012.gada 13.februāra līdz 2012.gada 31.decembrim – pieņemts pagaidu noregulējums saskaņā ar kuru personai nevarēja atņemt rīcībspēju, bet varēja nodibināt pagaidu aizgādību, kā arī varēja atjaunot rīcībspēju;

- 3) no 2013.gada 1.janvāra – stājies spēkā jaunais rīcībspējas institūta tiesiskais regulējums, kas pieļauj pagaidu aizgādības nodibināšanu bez rīcībspējas ierobežojuma, kā arī rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu bez personisko nemantisko tiesību ierobežojumiem.

Iepazīstoties ar oficiālā elektroniskā laikraksta „Latvijas Vēstnesis” datubāzē pieejamiem paziņojumiem par spriedumiem, kas stājušies spēkā laika periodā no 2012.gada 1.janvāra līdz šodienai, redzams, ka ir pasludināti un spēkā stājušies vairāki spriedumi, kas neatbilst tajā laikā spēkā esošajam regulējumam.

1. Laika periodā no 2012.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 12.februārim

Dobeles rajona tiesa 2012.gada 1.februārī pasludinājusi spriedumu civillietā Nr. C13065211 ar kuru par rīcībnespējīgu atzinusi I.Č.. Spriedums stājies spēkā 2012.gada 22.februārī.¹

Tādējādi Dobeles rajona tiesa pasludinājusi spriedumu laika periodā, kad nebija nekāda tiesiskā regulējuma, pamatojoties uz kuru personai varētu atņemt rīcībspēju. Neviena no lietā iesaistītajām pusēm spriedumu nav pārsūdzējusi un tas ir stājies likumīgā spēkā.

Konkrētajā gadījumā nav skaidrs, ar kādu normatīvo aktu un tā pantu tiesa ir pamatojusi pasludināto spriedumu, ja atbilstošās Civillikuma normas nebija spēkā jau no 2012.gada 1.janvāra.

2. Laika periodā no 2012.gada 13.februāra līdz 2012.gada 31.decembrim

Talsu rajona tiesa 2012.gada 19.jūnijā pasludinājusi spriedumu (diemžēl civillietas numurs nebija norādīts), ar kuru par rīcībnespējīgu atzinusi V.S. (p.k.XXXXXXX-XXXXX). Spriedums stājies likumīgā spēkā 2012.gada 10.jūlijā.²

Tādējādi Talsu rajona tiesa pasludinājusi spriedumu laika periodā, kad nebija nekāda tiesiskā regulējuma, pamatojoties uz kuru personai varētu atņemt rīcībspēju, bet bija iespējams iecelt pagaidu aizgādni. Neviena no lietā iesaistītajām pusēm spriedumu nav pārsūdzējusi un tas ir stājies likumīgā spēkā.

Konkrētajā gadījumā nav skaidrs, ar kādu normatīvo aktu un tā pantu tiesa ir pamatojusi pasludināto spriedumu, ja atbilstošās Civillikuma normas nebija spēkā jau no 2012.gada 1.janvāra, bet pagaidu noregulējums rīcībspējas atņemšanu neparedzēja.

3. Pēc 2013.gada 1.janvāra

Saskaņā ar pieejamo informāciju šajā laika periodā pasludināti divi spriedumi par rīcībspējas atņemšanu:

- 1) Jūrmalas pilsētas tiesa 2013.gada 1.februārī pasludinājusi spriedumu civillietā Nr. C17148711 ar kuru par rīcībnespējīgu atzīta B.U. (p.k.XXXXXXX-XXXXX). Spriedums stājies likumīgā spēkā 2013.gada 22.februārī.³
- 2) Madonas rajona tiesa 2013.gada 13.februārī pasludinājusi spriedumu (diemžēl civillietas numurs nebija pieejams) ar kuru par rīcībnespējīgu atzīts A.E. (p.k.XXXXXXX-XXXXX). Spiedums stājies likumā spēkā 2013.gada 6.martā.⁴

¹ <https://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=244535>

² <https://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=250272>

³ <https://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=255216>

⁴ <https://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=255377>

Tādējādi Jūrmalas un Madonas rajona tiesas pasludinājušas spriedumus par rīcībspējas atņemšanu pilnā apjomā, laika periodā, kad spēkā esošais regulējums to nepieļauj. Tieši pretēji, ir iespējams vai nu nodibināt pagaidu aizgādību bez rīcībspējas ierobežojuma vai ierobežot rīcībspēju mantiskajās tiesībās, bet ne personiskajās nemantiskajās tiesībās.

Konkrētajā gadījumā nav skaidrs, ar kādu normatīvo aktu un tā pantu tiesa ir pamatojusi pasludināto spriedumu, ja atbilstošās Civillikuma normas nebija spēkā jau no 2012.gada 1.janvāra, bet spēkā stājušies grozījumi rīcībspējas institūtā pilnas rīcībspējas atņemšanas iespēju neparedz.

Tāpat ir pasludināts viens spriedums par rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu. Jelgavas tiesa 2013.gada 23.janvārī pasludinājusi spriedumu (diemžēl civillietas numurs nav pieejams) par rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu L.B. (p.k.XXXXXXX-XXXXX). Cita starpā ir noteikti tādi ierobežojumi kā:

- pārstāvībai valsts un pašvaldības iestādēs, tiesās, (...) medicīnas un ārstniecības iestādēs;
- korespondences saņemšanā.

Spriedums stājies likumīgā spēkā 2013.gada 27.februārī.⁵

Jānorāda, ka šādi rīcībspējas ierobežojumi ir prettiesiski un neatbilstoši Civillikuma 356.¹ pantam, Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96.pantam un ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām, kas paredz, ka nav pieļaujami personisko nemantisko tiesību ierobežojumi. Pie personiskajām nemantiskajām tiesībām pieskaitāmas tādas tiesības kā tiesības izvēlēties dzīvesvietu, tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību, tiesības vēlēties, tiesības brīvi izvēlēties darbu, tiesības stāties laulībā u.c.

Attiecībā uz tiesībām pārstāvēt sevi valsts un pašvaldību institūcijās jānorāda, ka sākotnēji šāds ierobežojums Civilprocesa likumā bija paredzēts. Tomēr pēc RC „ZELDA” iniciatīvas, apspriežot šos grozījumus Tieslietu ministrijas darba grupās un Latvijas Republikas Saeimas Juridiskajā komisijā, tika nolemts minētos ierobežojumus izslēgt no likuma kā neatbilstošus Latvijas Republikas Satversmei.⁶ Tāpat tika nolemts, ka mantisko tiesību ierobežojumu noteikšana sevī ietver arī aizgādņa tiesības pārstāvēt aizgādībā esošās personas tiesības un intereses valsts un pašvaldību institūcijās, kā arī citās iestādēs tiesas noteikto ierobežojumu apmērā.

Kā minēts iepriekš, tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību ir personiskās nemantiskās tiesības, kuras saskaņā ar Civillikuma 356.¹ pantu nav iespējams ierobežot. Ikvienai personai ir tiesības pašai pieņemt lēmumus par savu ārstniecību. Ja tas nav iespējams, piemēram, persona ir nekomunicējama, Pacientu tiesību likuma 7.panta pirmā daļa nodrošina iespēju radniekiem pieņemt lēmumus personas vietā. Tāpat, ja ir nepieciešams personu ievietot psihiatriskajā slimnīcā ir izmantojams Ārstniecības likuma 68.pantā ietvertais piespiedu ievietošanas mehānisms.

Arī tiesības saņemt korespondenci ir personiskās nemantiskās tiesības, kuru ierobežojumi likumā nav paredzēti.

Jānorāda, ka neviens no spriedumiem, kas pieņemti pēc 2013.gada 1.janvāra nav atbilstošs Civilprocesa likuma 275.panta pirmajā daļā minētajām prasībām, proti, nav noteikts, kādā daļā aizgādnis rīkojas kopā ar aizgādībā esošo un kādā daļā aizgādnis rīkojas patstāvīgi.

Civilprocesa likuma 483.pants paredz, ka „protestu par spēkā stājušos tiesas nolēmumu Senātam var iesniegt Augstākās tiesas priekšsēdētājs, Senāta Civillietu departamenta priekšsēdētājs vai ģenerālprokurors, ja kopš nolēmuma spēkā stāšanās nav pagājuši vairāk kā 10 gadi”. Savukārt CPL 484.pants nosaka, ka „pamats protesta iesniegšanai par spēkā stājušos tiesas nolēmumu ir būtiski

⁵ <https://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=255105>

⁶ „Grozījumi Civilprocesa likumā” priekšlikumu tabula 3.lasījumam, 40.priekšlikums - <titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/20884DF16E4CC008C2257ABE0051776B?OpenDocument>; skatīt arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012.gada 17.janvāra spriedumu lietā *Stanve v. Bulgārija*, piet.nr. 36760/06, *Reports of Judgments and Decisions 2012*; skatīt arī RC „ZELDA” 2012.gada 3.jūlija vēstuli nr.2012-1-93 „Par grozījumiem Civillikumā un Civilprocesa likumā”, 1.2. punkts - <zelda.org.lv/wp-content/uploads/Par_groz_civillikuma.pdf>

materiālo vai procesuālo tiesību normu pārkāpumi, kas konstatēti lietās, kuras ir izskatītas tikai pirmās instances tiesā, ja tiesas nolēmums nav pārsūdzēts likumā noteiktajā kārtībā no lietas dalībniekiem neatkarīgu iemeslu dēļ vai ar tiesas nolēmumu aizskartas valsts vai pašvaldību iestāžu tiesības vai to personu tiesības, kuras nav bijušas lietas dalībnieki”. Tādējādi personai, kura lūdz iesniegt protestu par spēkā stājušos tiesas nolēmumu ir jāpierāda, ka:

- ir stājies spēkā tiesas nolēmums;
- tajā konstatējami būtiski materiālo vai procesuālo normu pārkāpumi;
- lieta izskatīta tikai pirmās instances tiesā;
- tiesas nolēmums nav pārsūdzēts likumā noteiktajā kārtībā;
- nolēmums nav pārsūdzēts no lietas dalībniekiem neatkarīgu iemeslu dēļ vai aizskartas valsts vai pašvaldību iestāžu tiesības vai to personu tiesības, kuras nav bijušas lietas dalībnieki;
- no nolēmuma spēkā stāšanās dienas nav pagājuši vairāk kā 10 gadi.

1. *Ir stājies spēkā tiesas nolēmums*

Visās iepriekš minētajās lietās ir stājies spēkā tiesas nolēmums un neviena no lietā iesaistītajām pusēm tos nav pārsūdzējusi.

2. *Būtiski materiālo vai procesuālo normu pārkāpumi*

Ar Dobeles, Talsu, Jūrmalas un Madonas rajona tiesu spriedumiem personām pilnībā atņemta rīcībspēja. Spriedumu pasludināšanas laikā nebija spēkā tādas normas, kas to atļautu, tādējādi tas uzskatāms par būtisku materiālo normu pārkāpumu.

Savukārt ar Jelgavas tiesas spriedumu piemēroti tādi ierobežojumi, kas ir pretrunā ar Civillikuma 356.¹ pantu, Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96.pantu un ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām. Proti, nosakot ierobežojumu attiecībā uz sevis pārstāvību valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās, ārstniecības iestādēs, kā arī attiecībā uz korespondences saņemšanu tiesa ir ierobežojusi tādas tiesības, kuras saskaņā ar normatīvajiem aktiem nedrīkst ierobežot.

3. *Lieta izskatīta tikai pirmās instances tiesā*

Kā redzams no elektroniskajā laikrakstā „Latvijas Vēstnesis” publicētās informācijas, neviens no pasludinātajiem spriedumiem nav pārsūdzēts ne apelācijas, ne kasācijas instancēs.

4. *Nolēmuma pārsūdzēšana*

Kā minēts iepriekš, neviens no spriedumiem nav pārsūdzēts likumā noteiktajā kārtībā.

5. *Nolēmums nav pārsūdzēts no lietas dalībniekiem neatkarīgu iemeslu dēļ vai aizskartas valsts vai pašvaldību iestāžu tiesības vai to personu tiesības, kuras nav bijušas lietas dalībnieki*

Saskaņā ar Prokuratūras likuma 16.pantu prokurors veic personu un valsts tiesību un likumīgo interešu aizsardzību. Panta pirmajā daļā minēts, ka prokurors veic pārbaudi, ja saņemtajā informācijā ir ziņas par:

- noziedzīgu nodarījumu;
- ir pārkāptas rīcības nespējīgo, ierobežoti rīcībspējīgo, invalīdu, [..] vai citu tādu personu tiesības un likumīgās intereses, kurām ir ierobežotas iespējas aizstāvēt savas tiesības.

Tādējādi par valsts interesēm var uzskatīt gan noziedzīgu nodarījumu novēršanu, gan tādu personu tiesību un likumīgo interešu aizsardzību, kurām ir ierobežotas iespējas aizstāvēt savas tiesības.

Iepriekš minētajās lietās ir pieņemts lēmums par rīcībspējas atņemšanu vai ierobežošanu. Ļoti iespējams, ka šīm personām ir garīgi traucējumi, pamatojoties uz kuriem rīcībspēja ir vai nu atņemta vai ierobežota. Pastāv iespējamība, ka konkrētās personas tiesas procesos nemaz nav piedalījušās. Šādu secinājumu RC „ZELDA” izdara pamatojoties uz iepriekšējo gadu praksi, kad, lemjot jautājumu par rīcībspējas atņemšanu, pašu personu par kuru pieņēma nolēmumu, neaicināja uz tiesas sēdi, uzskatot, ka tas ir nelietderīgi. Tāpat pat, ja šīs personas ir piedalījušās tiesas sēdē, tām ir bijušas ierobežotas iespējas sevi pilnvērtīgi un vispusīgi pārstāvēt, jo tām trūkst nepieciešamās zināšanas, tiesas process ir sarežģīts un nav pielāgots personām ar garīgiem traucējumiem. Valsts arī nav nodrošinājusi bezmaksas juridisko palīdzību šādos procesos.

Nemot vērā to, ka šāda nepareiza tiesu prakse, kas jau šobrīd ir pretrunā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem var turpināties, tad pastāv iespēja, ka šādi pārkāpumi var tikt pieļauti arī pret citām personām ar garīgiem traucējumiem. Tādēļ ir nepieciešams grozīt līdzšinējo praksi un ieviest normatīvajiem aktiem atbilstošu tiesu praksi.

Tāpat pastāv iespēja, ka kāda no šīm personām var vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā par būtiskiem cilvēktiesību pārkāpumiem, proti, tādu ierobežojumu noteikšanu, kas nav paredzēti likumā, kā rezultātā valstij var nākties maksāt apjomīgas kompensācijas.

6. *Termiņš*

Kā minēts iepriekš Dobeles un Talsu rajona tiesu spriedumi stājušies spēkā 2012.gadā, savukārt Jūrmalas, Madonas un Jelgavas tiesu spriedumi stājušies spēkā 2013.gadā. Tādējādi ne no viena nolēmuma spēkā stāšanās dienas nav pagājuši vairāk kā 10 gadi.

Nemot vērā iepriekš minēto, RC „ZELDA” lūdz ģenerālprokuroru:

- 1) veikt pārbaudi par iespējamiem personu ar garīgiem traucējumiem tiesību un interešu pārkāpumiem Dobeles rajona tiesas 2012.gada 1.februāra, Talsu rajona tiesas 2012.gada 19.jūnija, Jūrmalas pilsētas tiesas 2013.gada 1.februāra un Madonas rajona tiesas 2013.gada 13.februāra spriedumos ar kuriem personām atņemta rīcībspēja un Jelgavas tiesas 2013.gada 23.janvāra spriedumā ar kuru personai ierobežota rīcībspēja;
- 2) izskatīt iespēju iesniegt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamentā protestus par iepriekš minētajiem Dobeles rajona tiesas 2012.gada 1.februāra, Talsu rajona tiesas 2012.gada 19.jūnija, Jūrmalas pilsētas tiesas 2013.gada 1.februāra un Madonas rajona tiesas 2013.gada 13.februāra spriedumiem ar kuriem personām atņemta rīcībspēja un Jelgavas tiesas 2013.gada 23.janvāra spriedumu ar kuru personai ierobežota rīcībspēja;
- 3) izskatīt šajos tiesu procesos piedalījušos prokuroru pieļautos pārkāpumus, savlaicīgi nereagējot uz būtiskiem normatīvo aktu pārkāpumiem;
- 4) informēt RC „ZELDA” par iesnieguma izskatīšanas rezultātiem.

Ar cieņu

RC „ZELDA” direktore

I.Leimane-Veldmeijere